

ΜΕΘΟΔΟΣ ΤΗΣ ΘΕΩΡΗΤΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΙ ΝΟΜΟΙ

Υπὸ
ΑΝΔΡ. Ι. ΣΑΟΥΝΑΤΣΟΥ

1.

Συχνά τίθεται τὸ ἐρώτημα : ποία εἶναι ἡ ἀκολουθητέα παρὰ τῶν περὶ τὴν θεωρητικὴν οἰκονομικὴν ἀσχολουμένων ἐρευνητῶν μέθοδος πρὸς ἀνέυρεσιν τῶν ἐπιστημονικῶν ἀληθειῶν ; ἡ ἐπαγωγικὴ ἢ ἡ ἀπαγωγικὴ ; Πολὺ συχνά ἐπίσης τίθεται καὶ δεύτερον ἐρώτημα : ὑπάρχουν οἰκονομικοὶ νόμοι ; καὶ ἐὰν ὑπάρχουν ποῖος εἶναι ὁ χαρακτήρ καὶ ποία ἡ ἀξία αὐτῶν ; καὶ εἰδικώτερον ἔχουν τὸν χαρακτήρα καὶ τὴν ἀξίαν τῶν φυσικῶν νόμων ; ἢ μήπως διαφέρουν οὐσιωδῶς τῶν τελευταίων τούτων κατὰ τε τὸν χαρακτήρα καὶ τὴν ἀξίαν ;⁽¹⁾.

Εἰς τὰ ἐν πολλοῖς ἀτυχῶς τιθέμενα ὡς ἄνω ἐρωτήματα⁽²⁾ ἐδόθησαν κατὰ καιροὺς πολλαὶ καὶ ποικίλαι ἀπαντήσεις, αἱ ὁποῖαι, ἄς μοι ἐπιτραπῇ νὰ φρονῶ, ἐλάχιστα διηυκρίνησαν τὰ ἀνωτέρω οὐσιώδη διὰ τὴν θεωρητικὴν οἰκονομικὴν ζητήματα. Τὸ γεγονὸς τοῦτο δὲν ὀφείλεται τόσον εἰς τὸ πλημμελὲς καὶ σφαλερὸν τῶν δοθεισῶν ἀπαντήσεων μεμονωμένως ἐξεταζομένων, ὅσον εἰς τὸν μονόπλευρον καὶ συμπτωματικὸν χαρακτήρα αὐτῶν καὶ κυρίως εἰς τὴν παραγνώρισιν τοῦ ἀληθοῦς χαρακτήρος τῆς θεωρητικῆς οἰκονομικῆς ὡς ἐπιστήμης. Τελευταίως μάλιστα τινὲς ἔφθασαν μέχρι τοῦ σημείου νὰ ὁμιλοῦν περὶ «κρίσεως» τῆς θεωρητικῆς οἰκονομικῆς, ἐννοοῦντες προφανῶς διὰ τούτου, ὅτι ἡ θεωρητικὴ οἰκονομικὴ δὲν ἀκολουθεῖ τὴν ἐνδεδειγμένην μέθοδον ἐρεύνης καὶ ὅτι τὰ ὑπὸ μορφὴν νόμων διατυπού-

⁽¹⁾ Εἶναι προφανὲς ὅτι τὰ ἀνωτέρω τεθέντα προκειμένου περὶ τῶν ὑποτιθεμένων οἰκονομικῶν νόμων ζητήματα δύνανται γενικώτερον νὰ τεθοῦν καὶ προκειμένου περὶ τῶν ὑποτιθεμένων κοινωνικῶν νόμων. Τὸ ζήτημα τῆς ὑπάρξεως, τοῦ χαρακτήρος καὶ τῆς ἀξίας τῶν οἰκονομικῶν νόμων δὲν ἀποτελεῖ εἰμὴ εἰδικωτέραν περίπτωσιν τοῦ ζητήματος τῆς ὑπάρξεως, τοῦ χαρακτήρος καὶ τῆς ἀξίας τῶν κοινωνικῶν νόμων.

⁽²⁾ Ὁ Sombart λ. χ. λίαν ὀρθῶς παρατηρεῖ εἰς τὸ ἔργον του «Die drei Nationalökonomien» (München und Leipzig, 1930, σελ. 134), ὅτι ἡ ὑπὸ πολλῶν τονιζομένη ἀντίθesis μεταξύ τῆς ἐπαγωγικῆς καὶ τῆς ἀπαγωγικῆς μεθόδου δὲν ὑφίσταται εἰς τὴν πραγματικότητα.

μενα πορίσματα αὐτῆς διΐστανται πρὸς τὰ «πράγματα», χωρὶς νὰ λάβουν τὸν κόπον οἱ ταῦτα λέγοντες νὰ ἐξετάσουν ποῖα εἶναι τὰ ἐν λόγῳ «πράγματα» ἢ (διὰ νὰ ὁμιλήσω ἀκριβέστερον) ποῖον εἶναι τὸ ἀντικείμενον, τὸ ὁποῖον ἐξετάζει ἡ θεωρητικὴ οἰκονομικὴ καὶ κατὰ συνέπειαν ποῖος εἶναι ὁ ἀληθὴς χαρακτήρ αὐτῆς ὡς ἐπιστήμης.

2.

Προφανὲς λοιπὸν καθίσταται ὅτι προέχει νὰ διασαφηνισθῇ ποῖον εἶναι τὸ ἀντικείμενον, τὸ ὁποῖον ἐξετάζει ἡ θεωρητικὴ οἰκονομικὴ. Ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου δὲν νομίζω ὅτι δύναται νὰ ὑπάρξῃ δευτέρα γνώμη. Τὸ ἀντικείμενον τοῦτο εἶναι ἡ δρᾶσις τῶν εἰς κοινωνικὰς ὁμάδας συγκεκροτημένων ἀνθρώπων θεωρουμένη ἀπὸ ὠρισμένης, καὶ ἐπὶ τοῦ προκειμένου συγκεκριμένως, ἀπὸ τῆς οἰκονομικῆς πλευρᾶς. Ἡ ἀλήθεια αὕτη εἶνε τόσον προφανὴς, ὥστε νὰ ἐκπλήσσεται ὁ διαπιστῶν, ὅτι κατὰ τὰς συζητήσεις περὶ τῆς μεθόδου τῆς θεωρητικῆς οἰκονομικῆς καὶ τῶν οἰκονομικῶν νόμων αὕτη παρεγνωρίσθη κατὰ τὸ πλεῖστον ὑποσυνειδήτως ὑπὸ ὠρισμένων ἰδίως ἐκ τῶν συζητητῶν· ἀφ' ἑτέρου εἶναι ἐπίσης προφανές, ὅτι ὁ ἀνωτέρω ὀρισμὸς τοῦ ἀντικειμένου τῆς θεωρητικῆς οἰκονομικῆς δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς πλήρης, διότι δύναται πάντοτε νὰ τεθῇ τὸ ζήτημα, ζήτημα εἰς τὸ ὁποῖον πρέπει ὅπωςδῆποτε νὰ δοθῇ ἀπάντησις : τί εἶναι οἰκονομικὴ δρᾶσις τῶν εἰς κοινωνικὰς ὁμάδας συγκεκροτημένων ἀνθρώπων ; ἢ ἄλλως πως τί εἶναι «οἰκονομία» ;

3.

Ὁ νομικὸς καὶ φιλόσοφος Stammler δίδει τὸν ἐξῆς ὀρισμὸν τῆς κοινωνικῆς οἰκονομίας ; «Κοινωνικὴ οἰκονομία εἶναι ἡ ὁμαδικὴ δρᾶσις ἀνθρώπων, ἡ ὁποία κατευθύνεται πρὸς τὴν ἱκανοποίησιν ἀναγκῶν». ⁽¹⁾. Ὁ ὀρισμὸς ὅμως οὗτος, ἂν καὶ τονίζει δεόντως τὸ στοιχεῖον τῆς ὁμαδικῆς δράσεως τῶν ἀνθρώπων, εἶναι ἀναμφισβητήτως ἐλλιπής. Τοῦτο φαίνεται ἀναγνωρίζων καὶ ὁ ἴδιος ὁ Stammler, καθόσον λέγει ἀμέσως περαιτέρω, ὅτι εἰς τὴν οἰκονομίαν πρόκειται περὶ σκοπῶν καὶ τῶν καταλλήλων μέσων πρὸς ἐπίτευξιν αὐτῶν. Προκειμένου δὲ περὶ σκοπῶν καὶ τῶν πρὸς ἐπίτευξιν αὐτῶν καταλλήλων μέσων κατ' ἀνάγκην ὑπεισέρχεται ἡ σκέψις τῆς ἐκτιμῆσεως καὶ τῆς ἐκλογῆς τῶν τελευταίων τούτων ⁽²⁾. Ἀλλ' ἡ

⁽¹⁾ Stammler, Lehrbuch der Rechtsphilosophie, Berlin und Leipzig, 1923, σελ. 105.

⁽²⁾ Stammler loc. cit.

ἐκτίμησις καὶ ἐκλογὴ τῶν πρὸς ἐπίτευξιν ὠρισμένων σκοπῶν (καὶ ἐπὶ τοῦ προκειμένου τῆς ἱκανοποιήσεως τῶν ἀνθρωπίνων ἀναγκῶν) καταλλήλων μέσων δὲν δύναται νὰ γίνῃ εἰμὴ μόνον ἐπὶ τῇ βάσει σταθερᾶς τινος ἀρχῆς καὶ συγκεκριμένως τῆς οἰκονομικῆς ἀρχῆς τῆς ἐπιτεύξεως δεδομένου ἀποτελέσματος διὰ τῆς ἐλαχίστης δυνατῆς προσπάθειας.

Κατὰ ταῦτα κοινωνικὴ οἰκονομία εἶναι ἡ ὁμαδικὴ δρᾶσις ἀνθρώπων, ἡ ὁποία κατευθύνεται πρὸς τὴν ἱκανοποίησιν ἀναγκῶν ἐπὶ τῇ βάσει τῆς οἰκονομικῆς ἀρχῆς τῆς ἐπιτεύξεως δεδομένου ἀποτελέσματος διὰ τῆς ἐλαχίστης δυνατῆς προσπάθειας (¹).

4.

Ὁ ἀνωτέρω ὀρισμὸς τῆς κοινωνικῆς οἰκονομίας ἐτέθη, τρόπον τινά, ἐκ τῶν προτέρων ἐπὶ τῇ βάσει τῆς συστηματικῆς μεθόδου καὶ δὲν συνήχθη, ὥς εἶναι προφανές, ἐκ τῶν ὑστέρων ἐπὶ τῇ βάσει τῆς γενετικῆς μεθόδου. Τοιαύτη ἄλλωστε διαμόρφωσις τῆς ἐννοίας τῆς κοινωνικῆς οἰκονομίας διὰ τῆς διερευνήσεως καὶ συγκρίσεως τῶν κατὰ μέρος ἐκδηλώσεων τῆς οἰκονομικῆς δράσεως, ὥς αὕτη ἐμφανίζεται κατὰ τὴν διαδρομὴν τῆς ἱστορίας, θὰ ᾗτο λογικῶς καὶ μεθοδολογικῶς ἀδύνατος. Διότι ὁ τυχὸν προτιθέμενος νὰ ἐξετάσῃ τὰς ἐκδηλώσεις ταύτας (ἀκριβῶς διὰ νὰ συναγάγῃ ἐκ τῆς ἐξετάσεως ταύτης τὴν ἔννοιαν τῆς κοινωνικῆς οἰκονομίας ἐν γένει) δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ προσδιορίσῃ ποία ἐκ τῶν ἐκδηλώσεων τῆς ἀνθρωπίνης δράσεως εἶναι οἰκονομικὴ καὶ ποία δὲν εἶναι. Τοῦτο θὰ ἔπρεπε νὰ γνωρίζῃ ἐκ τῶν προτέρων. Ἀλλως θὰ ἠδύνατο νὰ περιλάβῃ εἰς τὴν κοινωνικὴν οἰκονομίαν ἐκδηλώσεις τῆς ἀνθρωπίνης δράσεως ἀσχετοὺς πρὸς αὐτὴν καὶ ἀντιστρόφως θὰ ἠδύνατο νὰ μὴ περιλάβῃ εἰς τὴν κοινωνικὴν οἰκονομίαν ἐκδηλώσεις τῆς ἀνθρωπίνης δράσεως σχε-

(¹) Ὁ Sombart εἰς τὸ ἔργον του «Die drei Nationalökonomien» (München und Leipzig. 1930, σελ. 3 - 5) τονίζει, ὅτι ἡ οἰκονομικὴ ἀρχὴ δὲν ἀρκεῖ—κατ' αὐτὸν μάλιστα εἶναι καὶ ἄχρηστος—διὰ τὸν ἐπιστημονικὸν προσδιορισμὸν τῆς κοινωνικῆς οἰκονομίας. Κατ' αὐτὸν (op. cit. σελ. 6) κοινωνικὴ οἰκονομία εἶναι ἡ ἀνθρωπίνη δρᾶσις ἡ κατευθυνομένη εἰς τὸν ἐφοδιασμὸν δι' ἀγαθῶν. Ὑπὸ τινὰ ἔποψιν ὁ Sombart ἔχει δίκαιον. Ὅντως ἡ ἱκανοποίησις ἀναγκῶν, ὁ ἐφοδιασμὸς δι' ἀγαθῶν εἶναι ἀπαραίτητον στοιχεῖον τῆς κοινωνικῆς οἰκονομίας, τοῦτο δὲ ἀρκούντως, νομίζω, τονίζεται εἰς τὸν ἐν τῷ κειμένῳ διδόμενον ὀρισμόν. Ἀφ' ἑτέρου ὅμως ἐξ ἴσου ἀπαραίτητος προϋπόθεσις τῆς κοινωνικῆς οἰκονομίας εἶναι ἡ συμμόρφωσις πρὸς τὴν οἰκονομικὴν ἀρχήν, ἡ δὲ ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἀντίθετος ἀντίληψις τοῦ Sombart εἶναι, νομίζω, σφαλερὰ.

τικὰς πρὸς αὐτήν. Ὁ προσδιορισμὸς τῆς ἐννοίας τῆς κοινωνικῆς οἰκονομίας προηγεῖται λογικῶς πάσης ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης ἀναφερομένης εἰς αὐτήν, πᾶσα δὲ τοιαύτη ἔρευνα προϋποθέτει δεδομένην τὴν ἐννοιαν ταύτην⁽¹⁾.

5.

Συμφώνως πρὸς ὅσα ἐλέχθησαν ἀνωτέρω περὶ τῆς κοινωνικῆς οἰκονομίας, ὑφίσταται πάντοτε ἡ δυνατότης τῆς ἐκάστοτε, προκειμένου περὶ ἀνθρωπίνης τινος δράσεως, ἐξετάσεως τοῦ ζητήματος, ἂν αὕτη εἶναι ὀρθὴ ἢ ὄχι. Εἶναι φυσικὸν ὅτι ἡ διαπίστωσις αὕτη ἐξεγείρει τοὺς ὁπαδοὺς τοῦ σχετικισμοῦ, οἱ ὅποιοι ἀμφισβητοῦν τὴν δυνατότητα τῆς ὑπάρξεως ἀντικειμενικοῦ τινος κριτηρίου τῆς ὀρθότητος ἀνθρωπίνης τινος δράσεως, ὑποστηρίζοντες ὅτι μόνον ὑποκειμενικῶς ἰσχύουσαι κρίσεις εἶναι δυναταί,

Ἐν τούτοις οἱ εἰς τὴν ἀνωτέρω διαπίστωσιν προβαίνοντες εὐρίσκονται πρὸ τοῦ ἐξῆς διλήμματος: ἢ πρέπει νὰ δεχθοῦν, ὅτι καὶ ἡ διαπίστωσις αὕτη μόνον ὑποκειμενικῶς ἰσχύει καὶ ἐπομένως οὐδεμίαν ἔχει γενικὴν ἀξίαν ἢ ἐξακολουθοῦντες νὰ ἀρνοῦνται κατηγορηματικῶς τὴν δυνατότητα πάσης ἀντικειμενικῶς ὀρθῆς κρίσεως δέχονται κατὰ λογικὴν ἀνάγκην, ὅτι τοῦλάχιστον ἡ διαπίστωσις αὕτη εἶναι ἀντικειμενικῶς ὀρθὴ καὶ ἐπομένως ἀντιφάσκουν πρὸς ἑαυτούς. Ἐν γένει, διαπιστώσεις, ὡς ἡ ἀνωτέρω, δύνανται νὰ θεωρηθοῦν οὐχὶ μόνον ὡς ἐσφαλμέναι ἀλλὰ καὶ ὡς αὐτόχρημα γελοῖαι⁽²⁾.

6.

Ὁ ἀνωτέρω τεθεὶς ὁρισμὸς τῆς κοινωνικῆς οἰκονομίας ἀποτελεῖται κυρίως εἰπεῖν ἀπὸ δύο προτάσεις. Κατὰ τὴν πρώτην ἐξ αὐτῶν κοινωνικὴ οἰκονομία εἶνε ἡ ὁμαδικὴ δρᾶσις ἀνθρώπων, ἡ ὁποία

(1) Λεπτομερὲς ἀνάπτυξις τῶν μεταξὺ τῆς συστηματικῆς καὶ τῆς γενετικῆς μεθόδου διαφορῶν, ὡς καὶ κριτικὴ ἐκτίμησις τῶν ἐν λόγῳ δύο μεθόδων, περιέχεται εἰς Husserl, *Logische Untersuchungen*, Halle a. d. S., 1928, τόμος 1ος καὶ 2ος. Ἴδε ἐπίσης Stammer, *Lehrbuch der Rechtsphilosophie*, Berlin und Leipzig, 1923, σελ. 50—51 καὶ 106—107.

(2) Λεπτομερὴ ἀνάπτυξιν καὶ κριτικὴν τοῦ σχετικισμοῦ τόσον ὑπὸ τὴν μορφήν τοῦ ἀτομικοῦ σχετικισμοῦ, ὅσον καὶ ὑπὸ τὴν μορφήν τοῦ ἀνθρωπολογισμοῦ ἴδε εἰς Husserl, *Logische Untersuchungen*, Halle a. d. S., 1928, τόμος 1ος σελ. 110—154. Ἴδε ἐπίσης Rickert, *Die Grenzen der naturwissenschaftlichen Begriffsbildung*, Tübingen, 1929, σελ. 673—696 καὶ Stammer, *Lehrbuch der Rechtsphilosophie*, Berlin und Leipzig, 1923, σελ. 167—169 καὶ 212—215.

κατευθύνεται πρὸς τὴν ἱκανοποίησιν ἀναγκῶν. Κατὰ τὴν δευτέραν κοινωνικὴ οἰκονομία εἶνε ἡ δρᾶσις αὕτη μόνον ἐὰν καὶ καθόσον λαμβάνει χώραν ἐπὶ τῇ βάσει τῆς οἰκονομικῆς ἀρχῆς τῆς ἐπιτεύξεως δεδομένου ἀποτελέσματος διὰ τῆς ἐλαχίστης δυνατῆς προσπάθειας,

Ἀπὸ τὴν πρώτην ἐκ τῶν ἀνωτέρω δύο προτάσεων προκύπτει, ὅτι ἡ κοινωνικὴ οἰκονομία ὡς ὁμαδικὴ δρᾶσις ἀνθρώπων, κατευθυνόμενη πρὸς τὴν ἐπίτευξιν ὠρισμένων σκοπῶν (τὴν ἱκανοποίησιν ἀναγκῶν), δὲν ἀποτελεῖ φυσικὸν φαινόμενον. Κατὰ συνέπειαν ἡ θεωρητικὴ οἰκονομικὴ δὲν δύναται νὰ ἐξετάζη τὴν κοινωνικὴν οἰκονομίαν ἐπὶ τῇ βάσει τῆς φυσικοεπιστημονικῆς μεθόδου, ἡ ὁποία συνίσταται κυρίως εἰς τὴν τακτοποίησιν καὶ τὴν εἰς γενικοὺς νόμους ἀναγωγὴν παρατηρήσεων ἀφορωσῶν φυσικὰ φαινόμενα (φαινόμενα τοῦ φυσικοῦ κόσμου). Τούναντίον, ὡς ἐλέχθη καὶ ἀνωτέρω, εἰς τὴν οἰκονομίαν πρόκειται περὶ σκοπῶν καὶ τῆς ἐκτιμήσεως καὶ ἐκλογῆς τῶν πρὸς ἐπίτευξιν αὐτῶν καταλλήλων μέσων⁽¹⁾.

Ἡ ἰδέα, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ κοινωνικὴ οἰκονομία δὲν ἀποτελεῖ φυσικὸν φαινόμενον καὶ κατὰ συνέπειαν δὲν δύναται νὰ ἐξετάζηται ἐπὶ τῇ βάσει τῆς φυσικοεπιστημονικῆς μεθόδου, ἂν καὶ θὰ ἡδύνατο νὰ θεωρηθῇ ὡς διέπουσα ἓν τι μῆτρον τὴν κριτικὴν, τὴν ὁποίαν ἤσκησεν ἡ ἱστορικὴ σχολὴ ἐναντίον τῆς κλασσικῆς πολιτικῆς οἰκονομίας, ὅχι μόνον οὐδέποτε ἀνεπτύχθη συστηματικῶς ὑπὸ τῶν ἀντιπροσώπων τῆς ἱστορικῆς σχολῆς, ἀλλὰ καὶ ρητῶς ἀπεκρούσθη ὑπὸ πλείστων ἐξ αὐτῶν. Εἶνε βεβαίως ἀληθές, ὅτι τόσον εἰς πολλὰς ἐκ τῶν μομφῶν, τὰς ὁποίας ἀπηύθυνεν ἡ ἱστορικὴ σχολὴ ἐναντίον τῆς κλασσικῆς πολιτικῆς οἰκονομίας, ὅσον καὶ εἰς τὰς ἀντιλήψεις αὐτῆς περὶ οἰκονομίας ἐν γένει, ἡ ἰδέα αὕτη διαφαίνεται ἐνίοτε· οὐχ ᾗττον ὁμως δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὅτι διατυποῦται σαφῶς. Ἀλλωστε διακεκριμένοι ἀντιπρόσωποι τῆς ἱστορικῆς σχολῆς καὶ ἰδίως τῆς νεωτέρας τοιαύτης ἐχρησιμοποίησαν ἀνεπιφυλάκτως τὸν φυσικοεπιστημονικὸν τρόπον σκέψεως εἰς τὴν ἔρευναν τῆς κοινωνικῆς οἰκονομίας⁽²⁾. Καὶ αὐτὸς ἀκόμη ὁ Sombart, ὁ ὁποῖος ἤσκησεν αὐστηράν κρι-

(1) Ἴδε Stammer, *Lehrbuch der Rechtsphilosophie*, Berlin und Leipzig, 1923, σελ. 105—106. Ἴδε ἐπίσης Rickert, *Die Grenzen der naturwissenschaftlichen Begriffsbildung*, Tübingen, 1929, σελ. 277—622.

(2) Περὶ τῆς ἱστορικῆς σχολῆς τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας καὶ τῶν ἀντιλήψεων αὐτῆς ἐν γένει ἴδε Gide - Rist, *Histoire des doctrines économiques depuis les physiocrates jusqu' à nos jours*, Paris, 1926, σελ. 450—485. Ἴδε ἐπίσης Mombert, *Geschichte der Nationalökonomie*, Jena, 1927, σελ. 465—488 καὶ Sombart, *Die drei Nationalökonomien*, München und Leipzig, 1930, σελ. 140—155.

τικὴν ἐναντίον τῆς «νομοθετοῦσης» πολιτικῆς οἰκονομίας, ὑπῆρξε δὲ καὶ ὁ κυρίως εἰσηγηθεὶς τὴν ἰδέαν τῆς ἐπὶ πνευματικοεπιστημονικῆς βάσεως στηριζομένης «κατανοοῦσης» πολιτικῆς οἰκονομίας, δὲν κατάρθωσε νὰ διατυπώσῃ κατὰ τρόπον ἱκανοποιητικὸν τὴν κατὰ πάσης προσπάθειας ἐφαρμογῆς τῆς φυσικοεπιστημονικῆς μεθόδου εἰς τὴν ἔρευναν τῆς κοινωνικῆς οἰκονομίας κριτικὴν⁽¹⁾. Καθόσον γνωρίζω μόνον ὁ Stammerl διετύπωσε συστηματικῶς τὴν κριτικὴν ταύτην, τόνισας ἰδίως, ὅτι εἰς τὴν οἰκονομίαν πρόκειται περὶ σκοπῶν καὶ τῶν καταλλήλων μέσων πρὸς ἐπίτευξιν αὐτῶν καὶ ὅτι ἐπομένως κατ' ἀνάγκην ὑπεισέρχεται εἰς τὴν οἰκονομίαν ἡ σκέψις τῆς ἐκτιμῆσεως καὶ τῆς ἐκλογῆς τῶν τελευταίων τούτων⁽²⁾. Παρὰ δὲ τὰς ἀντιρρήσεις, τὰς ὁποίας ἡ διατύπωσις αὕτη προεκάλεσεν ἐκ μέρους τοῦ Sombart⁽³⁾, νομίζω ὅτι αὕτη εἶναι ἡ μᾶλλον ὀρθή.

7.

Ἡ ἀπόκρουσις πάσης προσπάθειας ἐφαρμογῆς τῆς φυσικοεπιστημονικῆς μεθόδου εἰς τὴν ἔρευναν τῆς κοινωνικῆς οἰκονομίας οὐδόλως συνεπάγεται κατ' ἀνάγκην, ὡς συνήθως νομίζεται, τὴν ἀποδοχὴν τῶν ἀρχῶν καὶ τῆς μεθόδου τῆς «κατανοοῦσης» πολιτικῆς οἰκονομίας, τὴν ἰδέαν τῆς ὁποίας εἰσηγήθη κυρίως ὁ Sombart καὶ ἡ ὁποία ἀπὸ μὲν φιλοσοφικῆς ἀπόψεως συνδέεται πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ Rickert ἀναπτυχθεῖσαν πνευματικοεπιστημονικὴν μέθοδον ἐρεῦνης τῆς ἱστορίας, ἀπὸ δὲ οἰκονομικῆς ἀπόψεως ἀποτελεῖ προέκτασιν καὶ ἐπεξεργασίαν τῶν ἀρχῶν καὶ τῆς μεθόδου τῆς ἱστορικῆς σχολῆς. Καὶ ναὶ μὲν εἶναι ἀληθές, ὅτι ὁ Sombart ἠρνήθη πάντα σύνδεσμον τῆς ὑπ' αὐτοῦ ἀναπτυχθείσης ἰδέας τῆς «κατανοοῦσης» πολιτικῆς οἰκονομίας πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ Rickert ἀναπτυχθεῖσαν πνευματικοεπιστημονικὴν μέθοδον ἐρεῦνης τῆς ἱστορίας⁽⁴⁾, οὐχ' ἦττον ὅμως εἶναι ἀπολύτως ἀδύνατον νὰ συλλάβῃ τις τὰς βασικὰς διαφοράς, τὰς ὁποίας ὁ Sombart φαντάζεται ὡς ὑπαρχούσας μεταξὺ τῆς μιᾶς καὶ τῆς ἄλλης, ἔστω καὶ μετὰ τὴν ἐνδελεχῆ μελέτην τῶν μακρῶν ἀναπτύξεων εἰς τὰς ὁποίας οὗτος προβαίνει ἀγωνιζόμενος νὰ

(1) Ἴδε Sombart, Die drei Nationalökonomien, München und Leipzig, 1930, σελ. 112—119 καὶ 137—139.

(2) Ἴδε Stammerl, Lehrbuch der Rechtsphilosophie, Berlin und Leipzig, 1923, σελ. 105—106.

(3) Ἴδε Sombart, Die drei Nationalökonomien, München und Leipzig, 1930, σελ. 171—173.

(4) Ἴδε Sombart, Die drei Nationalökonomien, München und Leipzig, 1930, σελ. 167—171.

προσδιορίση τὴν ἔννοιαν τῆς «κατανοούσης» πολιτικῆς οἰκονομίας⁽¹⁾. Ἐξ ἄλλου ὅσον ἀφορᾷ τὸν σύνδεσμον τῶν ἀρχῶν καὶ τῆς μεθόδου τῆς «κατανοούσης» πολιτικῆς οἰκονομίας πρὸς τὰς ἀρχὰς καὶ τὴν μέθοδον τῆς ἱστορικῆς σχολῆς εἶναι ἐπίσης ἀληθές ὅτι, ὡς καὶ ἀνωτέρω ἐτονίσθη, αἱ ἀρχαὶ καὶ ἡ μέθοδος αὗται ὅχι μόνον δὲν ἀνεπτύχθησαν συστηματικῶς ὑπὸ τῶν ἀντιπροσώπων τῆς ἱστορικῆς σχολῆς ἀλλὰ καὶ ρητῶς ἀπεκρούσθησαν ὑπὸ πλείστων ἐξ αὐτῶν· οὐχ' ἦττον ὅμως δὲν δύναται τις νὰ ἀρνηθῇ ἢ νὰ παραβλέψῃ τὸν μεταξὺ τῶν ἀρχῶν καὶ τῆς μεθόδου τῆς ἱστορικῆς σχολῆς καὶ τῶν ἀρχῶν καὶ τῆς μεθόδου τῆς «κατανοούσης» πολιτικῆς οἰκονομίας ὑφιστάμενον λογικὸν σύνδεσμον, ὃ ὁποῖος ἔδει τελικῶς νὰ ὀδηγήσῃ καὶ ὠδήγησεν ἄλλωστε τὸν Sombart, ἐμπνεόμενον ἀπὸ τὰς ἀρχὰς καὶ τὴν μέθοδον τῆς ἱστορικῆς σχολῆς, εἰς τὴν διατύπωσιν τῶν ἀρχῶν καὶ τῆς μεθόδου τῆς «κατανοούσης» πολιτικῆς οἰκονομίας.

Ποία ὅμως εἶναι ἡ πνευματικοεπιστημονικὴ μέθοδος τῆς «κατανοούσης» πολιτικῆς οἰκονομίας καὶ διατὶ αὕτη δὲν δύναται νὰ γίνῃ ἀποδεκτὴ προκειμένου περὶ τῆς ἐρεύνης τῆς κοινωνικῆς οἰκονομίας; Τόσον ἡ ὑπὸ τοῦ Rickert ἀναπτυχθεῖσα πνευματικοεπιστημονικὴ μέθοδος ἐρεύνης τῆς ἱστορίας, ὅσον καὶ ἡ ἐκ ταύτης ἀπορρέουσα πνευματικοεπιστημονικὴ μέθοδος τῆς «κατανοούσης» πολιτικῆς οἰκονομίας, βασιζόνται γενικῶς εἰς τὴν ἀναφορὰν πρὸς τοπικῶς καὶ χρονικῶς (ἱστορικῶς) προσδιωρισμένους, συνεπῶς δὲ καὶ περιορισμένους, ἀξίας (Wertbeziehung). Κατὰ τοὺς εἰσηγητὰς τῶν ἐν λόγῳ μεθόδων ἔργον τοῦ ἐρευνητοῦ εἶνε ἡ κατανόησις τῶν ἀνωτέρω ἀξιῶν ὡς ἱστορικῶν φαινομένων· ἐκ τῆς τοιαύτης δὲ ἀντιλήψεως προκύπτει καὶ ὁ ἰδιογραφικὸς χαρακτήρ τῶν περὶ τῶν ὁ λόγος μεθόδων⁽²⁾. Τοῦναντίον κατὰ τὸν ἀνωτέρω δοθέντα ὀρισμὸν τῆς κοινωνικῆς οἰκονομίας καὶ ἰδίως κατὰ τὴν δευτέραν ἐκ τῶν δύο προτάσεων, ἐκ τῶν ὁποίων ἀποτελεῖται οὗτος, ἡ πρὸς τὴν ἱκανοποίησιν ἀναγκῶν κατευθυνόμενὴ ὁμαδικὴ δρᾶσις τῶν ἀνθρώπων εἶναι οἰκονομικὴ μόνον ἐὰν καὶ καθόσον λαμβάνει χώραν ἐπὶ τῇ βάσει τῆς οἰκονομικῆς ἀρχῆς τῆς ἐπιτεύξεως δεδομένου ἀποτελέσματος διὰ τῆς ἐλαχίστης δυνατῆς προσπάθειας. Βεβαίως καὶ ἡ ἀρχὴ αὕτη ἀποτελεῖ ἀξίαν· ἀλλ' ἡ ἀξία αὕτη δὲν προσδιορίζεται, συνεπῶς δὲ οὔτε καὶ περιορίζεται, τοπικῶς

(1) Ἴδε Sombart, Die drei Nationalökonomien, München und Leipzig, 1930, σελ. 173—276.

(2) Προκειμένου περὶ τῶν ἐν λόγῳ μεθόδων ἴδε Rickert, Die Grenzen der naturwissenschaftlichen Begriffsbildung, Tübingen, 1929, σελ. 277—622 καὶ Sombart, Die drei Nationalökonomien, München und Leipzig, 1930, σελ. 173—276.

καὶ χρονικῶς (ἱστορικῶς)· τούναντίον προσδιορίζεται λογικῶς καὶ ἀποτελεῖ τὴν ἀπαραίτητον λογικὴν προϋπόθεσιν καὶ βάσιν πάσης οἰκονομικῆς δράσεως καὶ πάσης ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης αὐτῆς· ἔργον δὲ τῆς θεωρητικῆς οἰκονομικῆς δὲν εἶναι ἡ κατανόησις τῆς ἀνωτέρω ἀξίας ἢ καὶ οἷωνδῆποτε ἄλλων ἀξιῶν ὡς ἱστορικῶν φαινομένων, ἀλλὰ μᾶλλον ἡ λογικὴ θεμελιώσις τῶν ἀξιῶν ἐκείνων, αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦν τὴν ἀπαραίτητον λογικὴν προϋπόθεσιν καὶ βάσιν πάσης οἰκονομικῆς δράσεως καὶ πάσης ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης αὐτῆς.

8.

Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς ἐπιστημονικῆς θεμελιώσεως τῆς θεωρητικῆς οἰκονομικῆς εἶνε λίαν σημαντικὴ ἡ διάκρισις, εἰς τὴν ὁποίαν προέβη ὁ Rickert μεταξὺ τῆς «ἀναφορᾶς πρὸς τὰς ἀξίας» (Wertbeziehung) καὶ τῆς «θέσεως ἀξιῶν» (Wertung). Κατὰ τὸν Rickert ἡ ἀναφορὰ πρὸς τὰς ἀξίας, ἡ ἀπασχόλησις μὲ τὰς ἀξίας ὡς ἱστορικὰ φαινόμενα, ἀποτελεῖ τὸ κύριον ἔργον καὶ τὴν μέθοδον τῶν ἱστορικῶν ἐπιστημῶν· συνεπῶς αἱ ἀξίαι αὗται, ἐφ' ὅσον συνιστοῦν τὸ ἀντικείμενον τῶν ἱστορικῶν ἐπιστημῶν, ἔχουν δι' αὐτὰς ἀντικειμενικὴν σημασίαν ἀσχέτως τῆς ἀπὸ κριτικῆς ἀπόψεως ὑποκειμενικῆς καὶ σχετικῆς ἢ ἀντικειμενικῆς καὶ ἀπολύτου σημασίας αὐτῶν· τούναντίον ἡ θέσις ἀξιῶν ἀποτελεῖ πάντοτε θετικὴν ἢ ἀρνητικὴν ψυχολογικὴν ἐνέργειαν τοῦ ὑποκειμένου· αἱ ἀξίαι δὲ αὗται ἄλλοτε μὲν προσδιορίζονται, συνεπῶς δὲ καὶ περιορίζονται, τοπικῶς καὶ χρονικῶς (ἱστορικῶς), ὅποτε καὶ ἔχουν ἀπλῶς ὑποκειμενικὴν καὶ σχετικὴν σημασίαν, ἄλλοτε δὲ προσδιορίζονται λογικῶς καὶ ἀποτελοῦν τὴν ἀπαραίτητον λογικὴν προϋπόθεσιν καὶ βάσιν πάσης ἀνθρωπίνης βουλήσεως ἢ δράσεως καὶ πάσης ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης αὐτῆς, ὅποτε καὶ ἔχουν ἀντικειμενικὴν καὶ ἀπόλυτον σημασίαν· ἡ ἐπὶ τοῦ τελευταίου τούτου σημείου ἀπόφασις ἀποτελεῖ ἔργον τῆς κριτικῆς φιλοσοφίας⁽¹⁾. Ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἐνδιαφέρον εἶνε τοῦτο : ἡ θεωρητικὴ οἰκονομικὴ δὲν ἀναφέρεται εἰς ἀξίας, δὲν ἀπασχολεῖται μὲ ἀξίας, ἀλλὰ θέτει τὰς ἀξίας ἐκείνας, αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦν τὴν ἀπαραίτητον λογικὴν προϋπόθεσιν καὶ βάσιν πάσης οἰκονομικῆς δράσεως καὶ πάσης ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης αὐτῆς. Μὲ ἄλλους λόγους ἡ θεωρητικὴ οἰκονομικὴ εἶνε «κανονιστικὴ ἐπιστήμη» (normative Wissenschaft).

(1) Ὡς Rickert, Die Grenzen der naturwissenschaftlichen Begriffsbildung, Tübingen, 1929, σελ. 649—650 καὶ 678—680.

9.

Ἐφ' ὅσον ὁμῶς ἔργον τῆς θεωρητικῆς οἰκονομικῆς εἶναι ἡ θέσις ἀξιῶν ἀνακύπτει αὐτομάτως τὸ ζήτημα περὶ τοῦ ὁποίου ἐγένοντο ἤδη ὑπαινιγμοί τινες : ποία εἶναι ἡ σημασία τῶν ἀξιῶν αὐτῶν ; Εἶναι προφανές ὅτι τὸ ζήτημα τοῦτο χρήζει εἰδικωτέρας ἐξετάσεως. Ἐλέχθη ἀνωτέρω ὅτι αἱ ἀξίαι ἄλλοτε μὲν προσδιορίζονται, συνεπῶς δὲ καὶ περιορίζονται, τοπικῶς καὶ χρονικῶς (ἱστορικῶς), ὁπότε καὶ ἔχουν ἀπλῶς ὑποκειμενικὴν καὶ σχετικὴν σημασίαν, ἄλλοτε δὲ προσδιορίζονται λογικῶς καὶ ἀποτελοῦν τὴν ἀπαραίτητον λογικὴν προϋπόθεσιν καὶ βάσιν πάσης ἀνθρωπίνης βουλήσεως ἢ δράσεως καὶ πάσης ἐπιστημονικῆς ἐρεῦνης αὐτῆς, ὁπότε καὶ ἔχουν ἀντικειμενικὴν καὶ ἀπόλυτον σημασίαν. Πρὸς ἀπόδειξιν τῆς διαπιστώσεως ταύτης εἶνε ἀνάγκη νὰ χρησιμοποιηθῶσιν ὠρισμένα παραδείγματα εἰλημμένα ἐκ τοῦ κύκλου τῶν πνευματικῶν ἐπιστημῶν.

Ὁ σκεπτόμενος ἄνθρωπος ὁ ζητῶν νὰ διατυπώσῃ μίαν οἰανδῆποτε ἀλήθειαν ὑπὸ τὴν μορφήν γενικῆς θεωρίας προϋποθέτει ἐν τῇ προσπάθειά του ταύτῃ κατ' ἀναπόδραστον λογικὴν ἀνάγκην, ὅτι γενικαὶ τινες θεωραὶ εἶνε ἀληθεῖς καὶ ἰσχύουν ἀπολύτως καὶ ἐπομένως ἀναγνωρίζει ἐμμέσως τὴν θεμελιώδη λογικὴν ἀξίαν τῆς ἀπολύτου γνώσεως καὶ τῆς ἀντικειμενικῆς ἀληθείας. Καὶ αὐτὸς ἀκόμη ὁ κατὰ κατηγορηματικὸν τρόπον ἀρνούμενος τὴν ἀπόλυτον ἀλήθειαν καὶ λογικὴν ἰσχὺν πάσης γενικῆς θεωρίας εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ δεχθῇ ὅτι ἡ κατὰ τοιοῦτον τρόπον διατυπουμένη ἄρνησις του αὕτη περιβάλλεται κατ' ἀνάγκην τὴν ἀπόλυτον καὶ κατηγορηματικὴν (ἀντικειμενικὴν) μορφήν γενικῆς θεωρίας καὶ ἐπομένως ἐνέχει τὴν ἀναγνώρισιν τῆς τυπικῆς προϋποθέσεως, τὴν ὁποίαν ζητεῖ νὰ ἀρνηθῇ. Τοιαύτη ἄρνησις εἶνε λογικῶς ἀντιφατικὴ, καθόσον προσπαθεῖ νὰ ἀμφισβητήσῃ ἐκείνην ἀκριβῶς τὴν προϋπόθεσιν, ἐπὶ τῆς ὁποίας στηρίζεται τόσον ἡ ἰδία αὐτῆς λογικὴ ἰσχὺς, ὅσον καὶ ἡ λογικὴ ἰσχὺς πάσης θεωρίας ἐν γένει. Εἶνε προφανές ὅτι αὕτη αὕτη ἡ ἀπόλυτος καὶ κατηγορηματικὴ (ἀντικειμενικὴ) μορφή, ὑπὸ τὴν ὁποίαν διατυποῦται, ἀσχέτως τοῦ περιεχομένου της, γενικὴ τις θεωρία, ἐνέχει τὴν ἀναγνώρισιν τῆς θεμελιώδους λογικῆς ἀξίας τῆς ἀπολύτου γνώσεως καὶ τῆς ἀντικειμενικῆς ἀληθείας.* Ἡ δὲ ἀξία αὕτη ἀποτελοῦσα τὴν ἀπαραίτητον λογικὴν προϋπόθεσιν καὶ βάσιν πάσης ἐπιστημονικῆς ἐρεῦνης δὲν ἔχει ἀπλῶς ὑποκειμενικὴν καὶ σχετικὴν σημασίαν ἀλλ' ἀντικειμενικὴν καὶ ἀπόλυτον τοιαύτην ⁽¹⁾.

(1) Ἶδε Rickert, Die Grenzen der naturwissenschaftlichen Begriffsbildung, Tübingen, 1929, σελ. 673—696. Ἶδε ἐπίσης Husserl, Logische Untersuchungen, Halle a. d. S., 1928, τόμος 1ος σελ. 110—154.

Ἐλέχθη ἀνωτέρω ὅτι ὁ σκεπτόμενος ἄνθρωπος ὁ ζητῶν νὰ διατυπώσῃ μίαν οἰανδήποτε ἀλήθειαν ὑπὸ μορφήν γενικῆς θεωρίας προϋποθέτει ἐν τῇ προσπάθειά του ταύτῃ κατ' ἀναπόδραστον λογικὴν ἀνάγκην, ὅτι γενικαί τινες θεωρίαι εἶνε ἀληθεῖς καὶ ἰσχύουν ἀπολύτως καὶ ἐπομένως ἀναγνωρίζει ἐμμέσως τὴν θεμελιώδη λογικὴν ἀξίαν τῆς ἀπολύτου γνώσεως καὶ τῆς ἀντικειμενικῆς ἀληθείας. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ὁ ζητῶν νὰ δράσῃ ἠθικῶς ἢ νὰ ἐργασθῇ καλλιτεχνικῶς ἢ νὰ διατυπώσῃ μίαν οἰανδήποτε ἠθικὴν ἢ αἰσθητικὴν κρίσιν, καθὼς καὶ ὁ ζητῶν νὰ θέσῃ κανόνα τινὰ δικαίου ἢ νὰ ἀποφανθῇ περὶ τῆς ὀρθότητος αὐτοῦ προϋποθέτει ἐν τῇ προσπάθειά του ταύτῃ κατ' ἀναπόδραστον λογικὴν ἀνάγκην, ὅτι ἀξίαι τινες, ὡς λ.χ. αἱ ἀξίαι τοῦ ἀγαθοῦ, τοῦ ὠραίου, τοῦ δικαίου κ.ο.κ. εἶνε ἀληθεῖς καὶ ἰσχύουν ἀπολύτως καὶ ἐπομένως ἀναγνωρίζει ἐμμέσως αὐτάς. Καὶ αὐτὸς ἀκόμη ὁ κατὰ κατηγορηματικὸν τρόπον ἀρνούμενος τὴν δυνατότητα πάσης ἀντικειμενικῶς ἀληθοῦς καὶ ἀπολύτως ἰσχυούσης κρίσεως περὶ τῆς ὀρθότητος ἀνθρωπίνης τινος βουλήσεως ἢ δράσεως εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ δεχθῇ, ὅτι ἡ κατὰ τοιοῦτον τρόπον διατυπωμένη ἄρνησις τοῦ αὐτοῦ περιβάλλεται κατ' ἀνάγκην τὴν μορφήν μιᾶς τοιαύτης ἀντικειμενικῶς ἀληθοῦς καὶ ἀπολύτως ἰσχυούσης κρίσεως καὶ ἐπομένως ἐνέχει τὴν ἀναγνώρισιν τῆς δυνατότητος τὴν ὁποίαν ζητεῖ ν' ἀρνηθῇ. Κατὰ συνέπειαν προκειμένου περὶ πάσης ἀνθρωπίνης βουλήσεως ἢ δράσεως εἶνε δυνατόν νὰ ἐξετασθῇ ἂν αὕτη εἶνε ὀρθὴ ἢ ὄχι. Αἱ δὲ ἀξίαι τοῦ ἀγαθοῦ, τοῦ ὠραίου, τοῦ δικαίου κ.ο.κ. ἀποτελοῦσαι τὰ κριτήρια τῆς ὀρθότητος καὶ κατὰ συνέπειαν τὴν ἀπαραίτητον λογικὴν προϋπόθεσιν καὶ βάσιν πάσης ἀνθρωπίνης βουλήσεως ἢ δράσεως καὶ πάσης ἐπιστημονικῆς ἐρεῦνης αὐτῆς δὲν ἔχουν ἀπλῶς ὑποκειμενικὴν καὶ σχετικὴν σημασίαν ἀλλ' ἀντικειμενικὴν καὶ ἀπόλυτον τοιαύτην⁽¹⁾.

10.

Ἐλέχθη ἀνωτέρω ὅτι καὶ ἡ οἰκονομικὴ ἀρχὴ τῆς ἐπιτεύξεως δεδομένου ἀποτελέσματος διὰ τῆς ἐλαχίστης δυνατῆς προσπάθειας ἀποτελεῖ ἀξίαν. Ἐλέχθη ἐπίσης ἀνωτέρω ὅτι ἡ ἀξία αὕτη ἀποτελοῦσα τὴν ἀπαραίτητον λογικὴν προϋπόθεσιν καὶ βάσιν πάσης οἰκονομικῆς δράσεως καὶ πάσης ἐπιστημονικῆς ἐρεῦνης αὐτῆς δὲν προσδιορίζεται, συνεπῶς δὲ οὔτε καὶ περιορίζεται, τοπικῶς καὶ χρονικῶς (ἱστορικῶς)· τὸ ὑναντίον προσδιορίζεται λογικῶς. Κατὰ συνέ-

(1) Ἴδε Stammer, Lehrbuch der Rechtsphilosophie, Berlin und Leipzig, 1923, σελ. 167—234.

πείαν ἢ ἀξία αὕτη δὲν ἔχει ἀπλῶς ὑποκειμενικὴν καὶ σχετικὴν σημασίαν ἀλλ' ἀντικειμενικὴν καὶ ἀπόλυτον τοιαύτην. Τὴν ἀξίαν ταύτην θέτει ὡς θεμελιώδη ἢ θεωρητικὴ οἰκονομικὴ καὶ ἐπὶ ταύτης βασιζέται ὡς κανονιστικὴ ἐπιστήμη. Εἶνε ἄλλωστε προφανές ὅτι ὁ ζητῶν νὰ δράσῃ οἰκονομικῶς ἢ νὰ διατυπώσῃ μίαν οἰανδήποτε οἰκονομικὴν κρίσιν προϋποθέτει ἐν τῇ προσπαθείᾳ του ταύτη κατ' ἀναπόδραστον λογικὴν ἀνάγκην, ὅτι ἀξία τις, καὶ ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἢ οἰκονομικὴ ἀρχὴ τῆς ἐπιτεύξεως δεδομένου ἀποτελέσματος διὰ τῆς ἐλαχίστης δυνατῆς προσπάθειας, εἶνε ἀληθὴς καὶ ἰσχύει ἀπολύτως καὶ ἐπομένως ἀναγνωρίζει ἐμμέσως αὐτήν. Καὶ αὐτὸς ἀκόμη ὁ κατὰ κατηγορηματικὸν τρόπον ἀρνούμενος τὴν δυνατότητα πάσης ἀντικειμενικῶς ἀληθοῦς καὶ ἀπολύτως ἰσχυοῦσης κρίσεως περὶ τῆς ὀρθότητος ἀνθρωπίνης τινος βουλήσεως ἢ δράσεως εἶνε ὑποχρεωμένος νὰ δεχθῇ, ὅτι ἡ κατὰ τοιοῦτον τρόπον διατυπουμενὴ ἄρνησις τρυ αὕτη περιβάλλεται κατ' ἀνάγκην τὴν μορφήν μιᾶς τοιαύτης ἀντικειμενικῶς ἀληθοῦς καὶ ἀπολύτως ἰσχυοῦσης κρίσεως καὶ ἐπομένως ἐνέχει τὴν ἀναγνώρισιν τῆς δυνατότητος τὴν ὁποῖαν ζητεῖ νὰ ἀρνηθῇ. Ἐν γένει προκειμένου περὶ πάσης ἀνθρωπίνης βουλήσεως ἢ δράσεως εἶνε δυνατόν νὰ ἐξετασθῇ ἂν αὕτη εἶνε ὀρθὴ ἢ ὄχι, οὐχὶ μόνον ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀξιῶν τοῦ ἀγαθοῦ, τοῦ ὠραίου, τοῦ δικαίου κ.ο.κ. ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς οἰκονομικῆς ἀρχῆς τῆς ἐπιτεύξεως δεδομένου ἀποτελέσματος διὰ τῆς ἐλαχίστης δυνατῆς προσπάθειας.

11.

Ἐλέχθη ἀνωτέρω ὅτι ἡ θεωρητικὴ οἰκονομικὴ θέτει ἀξίας ὡς κανονιστικὴ ἐπιστήμη. Ἐλέχθη ὁμως ἐπίσης ἀνωτέρω ὅτι αἱ ἀξίαι ἐν γένει ἔχουσιν ἐκάστοτε διάφορον σημασίαν καὶ δὴ ὅτι ἡ περὶ τῆς σημασίας αὐτῶν ἀπόφανσις εἶνε ἔργον τῆς κριτικῆς φιλοσοφίας. Ἀφ' ἐτέρου εἶναι γνωστὸν ὅτι πολλάκις εἰς τὸ παρελθὸν ἐγένοντο ἀπόπειραι ἐπιστημονικῆς θεμελιώσεως τῆς θεωρητικῆς οἰκονομικῆς ὡς κανονιστικῆς ἐπιστήμης ἐπὶ τῆς ἀνωτέρω μνημονευθείσης βάσεως (τούτέστι τῆς θέσεως ἀξιῶν) καὶ ὅτι ὁ Sombart ἐχαρακτήρισε συνοπτικῶς τὰς ἀποπείρας ταύτας ὡς «ἀξιοθετοῦσαν» πολιτικὴν οἰκονομίαν. Κατὰ συνέπειαν εἶνε ἐπιβεβλημένον νὰ ἐξετασθοῦν αἱ ἀπόπειραι αὗται ὑπὸ τὸ πρῖσμα τῆς κριτικῆς φιλοσοφίας.

Ἡ σημαντικώτερα ἐκ τῶν ὡς ἄνω ἀποπειρῶν τῆς ἐπιστημονικῆς θεμελιώσεως τῆς θεωρητικῆς οἰκονομικῆς ὡς κανονιστικῆς ἐπιστήμης ἐπὶ τῆς θέσεως ἀξιῶν εἶνε ἡ γενομένη ὑπὸ τῆς κλασσικῆς σχολῆς τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας. Θὰ φανῇ ἴσως τοῦτο περίεργον

διότι ἀνωτέρω ἀνεφέρθη ἡ κλασσικὴ σχολὴ τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας ὡς ὁ ἀρχικὸς καὶ κύριος ἐκπρόσωπος τῆς φυσικοεπιστημονικῆς (νομοθετοῦσης) πολιτικῆς οἰκονομίας, ἐναντίον τοῦ ὁποίου ἡσκήθη διὰ τοῦτο αὐστηρὰ κριτικὴ ὑπὸ τῆς ἱστορικῆς σχολῆς τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας καὶ ὑπὸ τῶν νεωτέρων ἀντιπροσώπων τῆς «κατανοούσης» πολιτικῆς οἰκονομίας (ὡς ὁ Sombart). Ἐν τούτοις τοῦτο εἶναι ἀκριβές. Ὡς ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ Sombart, ἡ κλασσικὴ σχολὴ τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς μῖγμα «νομοθετοῦσης» καὶ «ἀξιοθετοῦσης» πολιτικῆς οἰκονομίας⁽¹⁾. Εἰς τὴν δυτικὴν καὶ ἰδίως εἰς τὴν ἀγγλικὴν σκέψιν, ἐκ τῆς ὁποίας προῆλθεν ἡ κλασσικὴ σχολὴ τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας, ἡ λογοκρατία ἀνεμίχθη μὲ τὴν φυσιοκρατίαν,⁽²⁾ οὕτω δὲ ἐξεπήγασεν ἡ λεγομένη θεωρία τῆς «κοινωνικῆς ἁρμονίας», ἡ ὁποία καὶ ἀπετέλεσε τὴν φιλοσοφικὴν βάσιν τῆς κλασσικῆς σχολῆς τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας. Κατὰ τὴν θεωρίαν ταύτην ἡ ἀτομικὴ ἰδιοκτησία, ἡ ἀτομικὴ ἐλευθερία καὶ ἡ ἐπιδίωξις τοῦ ἀτομικοῦ συμφέροντος ὁδηγοῦν εἰς τὴν φυσικὴν κοινωνικὴν τάξιν, εἰς τὴν ἁρμονίαν τῶν κοινωνικῶν σχέσεων, διὰ τοῦτο δὲ ἀκριβῶς ἀποτελοῦν τὰς ἀξίας ἐκεῖνας ἐπὶ τῶν ὁποίων δέον νὰ βασίζεται ἡ «ὀρθὴ οἰκονομία»⁽³⁾.

Εἶναι ὅμως προφανές ὅτι ἀξίαι, ὡς ἡ ἀτομικὴ ἰδιοκτησία, ἡ ἀτομικὴ ἐλευθερία καὶ ἡ ἐπιδίωξις τοῦ ἀτομικοῦ συμφέροντος, πιθανὸν μὲν νὰ χρησιμεύουν διὰ τὴν θεμελίωσιν συστήματος «ὀρθῆς οἰκονομίας» δὲν ἔχουν ὅμως καθαρῶς οἰκονομικὸν χαρακτήρα. Ὁ χαρακτήρ αὐτῶν εἶναι μᾶλλον ἐξωοικονομικός, γενικώτερον κοινωνικός. Τὸ γεγονὸς τοῦτο ὀρθῶς τονίζει ὁ Sombart⁽⁴⁾ χωρὶς ὅμως νὰ ἐξάγῃ ἐξ αὐτοῦ τὰ ἐπιβαλλόμενα λογικὰ συμπεράσματα. Ἦδη ἡ ἀνάμιξις τῆς φυσιοκρατίας μὲ τὴν λογοκρατίαν εἰς τὸ σύστημα ὀρθῆς οἰκονομίας τῆς κλασσικῆς σχολῆς τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας ἀφαιρεῖ ἀπὸ τὸ σύστημα τοῦτο μέγα μέρος τῆς ἀξίας του. Ἀφ' ἑτέρου ὁ ἐξωοικονομικός χαρακτήρ τῶν ἀξιῶν ἐπὶ τῶν ὁποίων βασίζεται τὸ σύστημα τοῦτο ἀποτελεῖ ἓνα ἐπὶ πλέον στοιχεῖον ἀδυναμίας.

Ὑπάρχει ὅμως καὶ κᾶτι ἄλλο, πολὺ σημαντικώτερον, τὸ ὁποῖον

(1) *Ιδε Sombart, Die drei Nationalökonomien, München und Leipzig, 1930, σελ. 19—20.

(2) *Ιδε Sombart, Die drei Nationalökonomien, München und Leipzig, 1930, σελ. 46.

(3) *Ιδε Sombart, Die drei Nationalökonomien, München und Leipzig, 1930, σελ. 38—43.

(4) *Ιδε Sombart, Die drei Nationalökonomien, München und Leipzig, 1930, σελ. 67—69.

ἀποτελεῖ τὸν κύριον λόγον τῆς ἀδυναμίας τοῦ συστήματος ὀρθῆς οἰκονομίας τῆς κλασσικῆς σχολῆς τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας. Αἱ ἀξίαι ἐπὶ τῶν ὁποίων βασιίζεται τὸ σύστημα τοῦτο, καὶ συγκεκριμένως ἡ ἀτομικὴ ἰδιοκτησία, ἡ ἀτομικὴ ἐλευθερία καὶ ἡ ἐπιδίωξις τοῦ ἀτομικοῦ συμφέροντος, δὲν ἀποτελοῦν, ὡς λ. χ. συμβαίνει προκειμένου περὶ τῆς οἰκονομικῆς ἀρχῆς τῆς ἐπιτεύξεως δεδομένου ἀποτελέσματος διὰ τῆς ἐλαχίστης δυνατῆς προσπάθειας, ἀπαραίτητον λογικὴν προϋπόθεσιν καὶ βάσιν πάσης οἰκονομικῆς δράσεως καὶ πάσης ἐπιστημονικῆς ἐρεῦνης αὐτῆς. Πιθανὸν νὰ ὀδηγοῦν εἰς τὴν φυσικὴν κοινωνικὴν τάξιν, εἰς τὴν ἁρμονίαν τῶν κοινωνικῶν σχέσεων, ἀλλὰ δὲν ἀποτελοῦν τὴν ἀπαραίτητον λογικὴν προϋπόθεσιν καὶ βάσιν πάσης οἰκονομικῆς δράσεως καὶ πάσης ἐπιστημονικῆς ἐρεῦνης αὐτῆς, διὰ τοῦτο δὲ ἀκριβῶς, ὡς ἐλέχθη καὶ ἄνωτέρω, ὁ χαρακτήρ αὐτῶν εἶναι μᾶλλον ἐξωοικονομικός.

Ἀνάλογοι παρατηρήσεις δύνανται νὰ διατυπωθῶσι καὶ προκειμένου περὶ τοῦ συστήματος ὀρθῆς οἰκονομίας τοῦ Othmar Spann, τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ ἄλλην ἀπόπειραν ἐπιστημονικῆς θεμελιώσεως τῆς θεωρητικῆς οἰκονομικῆς ὡς κανονιστικῆς ἐπιστήμης ἐπὶ τῆς θέσεως ἀξιῶν. Τὸ σύστημα τοῦτο εὐρίσκεται εἰς τοὺς ἀντίποδας τοῦ συστήματος τῆς κλασσικῆς σχολῆς τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας. Εἰς τὴν βάσιν αὐτοῦ δὲν εἶναι πλέον ἡ ἰδέα τοῦ ἀτόμου καὶ αἱ ἐξ αὐτῆς ἀπορρέουσαι ἀξίαι, ἀλλ' ἡ ἰδέα τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου καὶ αἱ ἐξ αὐτῆς ἀπορρέουσαι ἀξίαι. Ἐπὶ τῆς ἰδέας τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου καὶ τῶν ἐξ αὐτῆς ἀπορρεουσῶν ἀξιῶν στηρίζεται τὸ σύστημα ὀρθῆς οἰκονομίας τοῦ Othmar Spann⁽¹⁾.

Εἶναι ἀληθές ὅτι τὸ σύστημα τοῦτο δὲν ἀποτελεῖ μῖγμα φυσικο-ἐπιστημονικῆς (νομοθετοῦσης) καὶ ἀξιοθετοῦσης πολιτικῆς οἰκονομίας. Ἀνήκει ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν ἀξιοθετοῦσαν πολιτικὴν οἰκονομίαν. Οὐχ' ἦττον ὅμως αἱ ἀξίαι ἐπὶ τῶν ὁποίων βασιίζεται, ὡς καὶ αἱ ἀξίαι ἐπὶ τῶν ὁποίων βασιίζεται τὸ σύστημα τῆς κλασσικῆς σχολῆς τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας, δὲν ἔχουν καθαρῶς οἰκονομικὸν χαρακτήρα. Ὁ χαρακτήρ αὐτῶν εἶνε μᾶλλον ἐξωοικονομικός, γενικώτερον κοινωνικός⁽²⁾. Πολὺ δὲ ὀλιγώτερον ἀκόμη παρ' ὅσον αἱ ἀξίαι ἐπὶ τῶν ὁποίων βασιίζεται τὸ σύστημα τῆς κλασσικῆς σχολῆς τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας, αἱ ἀξίαι ἐπὶ τῶν ὁποίων βασιίζεται τὸ σύ-

(1) Ἰδε Sombart, Die drei Nationalökonomien, München und Leipzig, 1930, σελ. 36—38.

(2) Ἰδε Sombart, Die drei Nationalökonomien, München und Leipzig, 1930, σελ. 67—69.

στημα τοῦτο δύνανται νὰ θεωρηθοῦν ὡς ἀποτελοῦσαι τὴν ἀπαραίτητον λογικὴν προϋπόθεσιν καὶ βάσιν πάσης οἰκονομικῆς δράσεως καὶ πάσης ἐπιστημονικῆς ἐρεῦνης αὐτῆς, διὰ τοῦτο δὲ ἀκριβῶς, ὡς ἐλέχθη καὶ ἄνωτέρω, ὁ χαρακτήρ αὐτῶν εἶνε μᾶλλον ἐξωοικονομικός.

Ἡ τοιαύτη ἀδυναμία τῶν συστημάτων τῆς ἀξιοθετοῦσης πολιτικῆς οἰκονομίας δίδει εἰς τὸν Sombart τὸ δικαίωμα νὰ ὁμιλῇ περὶ τῆς σχετικότητος τῶν ἀξιῶν τῆς ἀξιοθετοῦσης πολιτικῆς οἰκονομίας ⁽¹⁾. Ἐλέχθη ἄνωτέρω ὅτι αἱ ἀξίαι ἄλλοτε μὲν προσδιορίζονται, συνεπῶς δὲ καὶ περιορίζονται, τοπικῶς καὶ χρονικῶς (ἱστορικῶς), ὁπότε καὶ ἔχουν ἀπλῶς ὑποκειμενικὴν καὶ σχετικὴν σημασίαν, ἄλλοτε δὲ προσδιορίζονται λογικῶς καὶ ἀποτελοῦν τὴν ἀπαραίτητον λογικὴν προϋπόθεσιν καὶ βάσιν πάσης ἀνθρωπίνης βουλήσεως ἢ δράσεως καὶ πάσης ἐπιστημονικῆς ἐρεῦνης αὐτῆς, ὁπότε καὶ ἔχουν ἀντικειμενικὴν καὶ ἀπόλυτον σημασίαν. Αἱ ἀξίαι, ἐπὶ τῶν ὁποίων βασίζονται τὰ ἄνωτέρω ἀναφερθέντα συστήματα ἀξιοθετοῦσης πολιτικῆς οἰκονομίας, ἀνήκουν εἰς τὴν πρώτην κατηγορίαν. Ὑπὸ τὴν ἔννοιαν δὲ ταύτην ὀρθῶς ὁμιλεῖ ὁ Sombart περὶ τῆς σχετικότητος τῶν ἀξιῶν τῆς ἀξιοθετοῦσης πολιτικῆς οἰκονομίας.

Ἐν τούτοις ὅλαι αἱ ἀξίαι τῆς ἀξιοθετούτης πολιτικῆς οἰκονομίας δὲν ἀνήκουν εἰς τὴν πρώτην κατηγορίαν τῶν ἀξιῶν, περὶ τῆς σχετικότητος τῶν ὁποίων δικαίως ὁμιλεῖ ὁ Sombart. Συγκεκριμένως δέ, ὡς ἐλέχθη καὶ ἄνωτέρω, ἡ οἰκονομικὴ ἀρχὴ τῆς ἐπιτεύξεως δεδομένου ἀποτελέσματος διὰ τῆς ἐλαχίστης δυνατῆς προσπάθειας, ὡς θεμελιώδης ἀξία, τὴν ὁποίαν θέτει ἡ θεωρητικὴ οἰκονομική, δὲν προσδιορίζεται, συνεπῶς δὲ οὔτε καὶ περιορίζεται, τοπικῶς καὶ χρονικῶς (ἱστορικῶς)· τούναντίον προσδιορίζεται λογικῶς καὶ ἀποτελεῖ τὴν ἀπαραίτητον λογικὴν προϋπόθεσιν καὶ βάσιν πάσης οἰκονομικῆς δράσεως καὶ πάσης ἐπιστημονικῆς ἐρεῦνης αὐτῆς. Κατὰ συνέπειαν ἡ ἀξία αὕτη δὲν ἔχει ἀπλῶς ὑποκειμενικὴν καὶ σχετικὴν σημασίαν, ἀλλ' ἀντικειμενικὴν καὶ ἀπόλυτον τοιαύτην.

12.

Πρέπει ἤδη νὰ δοθῇ ἀπάντησις εἰς τὰ ἐν ἀρχῇ τοῦ παρόντος δοκιμίου τεθέντα ζητήματα ὑπὸ τὸ πρῖσμα τῶν ἄνωτέρω ἐκτεθεισῶν ἀντιλήψεων.

Ἡ ἀπάντησις εἰς τὸ πρῶτον ζήτημα : ποία εἶναι ἡ ἀκολουθη-

⁽¹⁾ Ἴδε Sombart, Die drei Nationalökonomien, München und Leipzig, 1930, σελ. 81—84.

τέα παρὰ τῶν περὶ τὴν θεωρητικὴν-οἰκονομικὴν ἀσχολουμένων ἐρευνητῶν μέθοδος πρὸς ἀνέυρεσιν τῶν ἐπιστημονικῶν ἀληθειῶν ; προκύπτει ἀπὸ τὴν θέσιν, τὴν ὁποῖαν, συμφώνως πρὸς ὅσα ἐλέχθησαν ἀνωτέρω, κατέχει ἡ θεωρητικὴ οἰκονομικὴ εἰς τὸν κύκλον τῶν ἐπιστημῶν. Ἡ θεωρητικὴ οἰκονομικὴ δὲν ἀνήκει ἀπὸ μεθοδολογικῆς ἀπόψεως οὔτε εἰς τὰς φυσικὰς οὔτε εἰς τὰς ἱστορικὰς ἐπιστήμας. Εἶνε κανονιστικὴ ἐπιστήμη. Κατὰ συνέπειαν εἶνε προφανὴς ἡ βασικὴ σημασία τῆς ἀπαγωγικῆς μεθόδου διὰ τὴν θεωρητικὴν οἰκονομικὴν. Ἐννοεῖται ὅτι ἡ ὑπὸ τῶν περὶ τὴν θεωρητικὴν οἰκονομικὴν ἀσχολουμένων ἐρευνητῶν χρησιμοποίησις τῆς ἀπαγωγικῆς μεθόδου οὐδόλως ἀποκλείει τὴν ὑπ' αὐτῶν χρησιμοποίησιν καὶ τῆς ἐπαγωγικῆς μεθόδου, καθόσον τὰ φαινόμενα, τὰ ὁποῖα παρουσιάζονται κατὰ τὴν ὁμαδικὴν δρᾶσιν τῶν ἀνθρώπων τὴν κατευθυνομένην πρὸς τὴν ἱκανοποίησιν ἀναγκῶν ἐπὶ τῇ βάσει τῆς οἰκονομικῆς ἀρχῆς τῆς ἐπιτεύξεως δεδομένου ἀποτελέσματος διὰ τῆς ἐλαχίστης δυνατῆς προσπάθειας, ὑπόκεινται εἰς κανονικότητα (νομοτέλειαν) τινά, διέπονται ἀπὸ νόμους, ἡ ἀνακάλυψις τῶν ὁποίων προϋποθέτει τὴν χρησιμοποίησιν τῆς ἐπαγωγικῆς μεθόδου. Ἄλλωστε καὶ εἰς αὐτὰς τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας ἡ χρησιμοποίησις τῆς ἐπαγωγικῆς μεθόδου δὲν ἀποκλείει ἀντιστρόφως τὴν χρησιμοποίησιν καὶ τῆς ἀπαγωγικῆς μεθόδου (').

Ἡ ἀπάντησις εἰς τὸ δεύτερον ζήτημα : ὑπάρχουν οἰκονομικοὶ νόμοι ; καὶ ἐὰν ὑπάρχουν ποῖος εἶναι ὁ χαρακτήρ καὶ ποῖα ἡ ἀξία αὐτῶν ; προκύπτει ἐπίσης ἀπὸ ὅσα ἐλέχθησαν ἀνωτέρω περὶ τῆς κοινωνικῆς οἰκονομίας ἐν γένει καὶ τῆς θεωρητικῆς οἰκονομικῆς ὡς ἐπιστήμης εἰδικώτερον. Ἀναμφιβόλως τὰ φαινόμενα, τὰ ὁποῖα παρουσιάζονται κατὰ τὴν ὁμαδικὴν δρᾶσιν τῶν ἀνθρώπων τὴν κατευθυνομένην πρὸς τὴν ἱκανοποίησιν ἀναγκῶν ἐπὶ τῇ βάσει τῆς οἰκονομικῆς ἀρχῆς τῆς ἐπιτεύξεως δεδομένου ἀποτελέσματος διὰ τῆς ἐλαχίστης δυνατῆς προσπάθειας, ὑπόκεινται εἰς κανονικότητα (νομοτέλειαν) τινά, διέπονται ἀπὸ νόμους. Οὐχ' ἦττον ὅμως τὰ οἰκονομικὰ ταῦτα φαινόμενα παρουσιάζονται πάντοτε κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον (ὁμοιόμορφως) μόνον ὑπὸ τὴν προϋπόθεσιν, ὅτι ἡ πρὸς τὴν ἱκανοποίησιν ἀναγκῶν κατευθυνομένη ὁμαδικὴ δρᾶσις τῶν ἀνθρώπων θέλει λάβῃ χώραν ἐπὶ τῇ βάσει τῆς οἰκονομικῆς ἀρχῆς τῆς ἐπιτεύξεως δεδομένου ἀποτελέσματος διὰ τῆς ἐλαχίστης δυνατῆς προσπάθειας. Ἡ προϋπόθεσις ὅμως αὕτη εἶναι δυνατὸν ἐνίοτε καὶ νὰ μὴ πραγματο-

(') Ὡς Sombart, Die drei Nationalökonomien, München und Leipzig, 1930, σελ. 134 καὶ Nogaro, La méthode de l' économie politique, Paris, 1939 σελ. 105—107.

ποιηθῇ, καθόσον οἱ ἄνθρωποι δύνανται ἐνίοτε νὰ ἐνεργήσουν πρὸς ἱκανοποίησιν τῶν ἀναγκῶν των, χωρὶς νὰ ἀκολουθήσουν τὴν οἰκονομικὴν ἀρχὴν τῆς ἐπιτεύξεως δεδομένου ἀποτελέσματος διὰ τῆς ἐλαχίστης δυνατῆς προσπάθειας. Κατὰ συνέπειαν ἡ λογικὴ ἰσχὺς τῶν οἰκονομικῶν νόμων ἐξαρτᾶται ἐν τελευταίᾳ ἀναλύσει ἀπὸ τὴν ὀρθότητα τῆς ἀρχῆς ἐκείνης, ἡ πρὸς τὴν ὁποίαν συμμόρφωσις ἀποτελεῖ τὴν προϋπόθεσιν τῆς ὁμοιομόρφου ἐμφανίσεως τῶν οἰκονομικῶν φαινομένων.

Τοῦναντίον προκειμένου περὶ τῶν φυσικῶν νόμων τὸ πρόβλημα ἐμφανίζεται τελείως διάφορον. Τὰ φυσικὰ φαινόμενα παρουσιάζονται πάντοτε κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον (ὁμοιομόρφως) ἀσχέτως οἷα σ-δήποτε προϋποθέσεως ἀναγομένης εἰς τὸν λογικὸν σύνδεσμον ἀνθρωπίνων σκοπῶν καὶ τῶν πρὸς ἐπίτευξιν αὐτῶν καταλλήλων μέσων ἢ εἰς τὴν κρίσιν περὶ τῆς ὀρθότητος τῶν μέσων τούτων.

Οὐχ' ἦττον ὁμοῦ καὶ αὐτῶν τῶν φυσικῶν νόμων ἡ λογικὴ ἰσχὺς δὲν βασίζεται ποσῶς ἐπὶ τῆς ἐμπειρίας δηλ. ἐπὶ τοῦ γεγονότος ὅτι παρατηρήθη ἀριθμὸς τις φαινομένων παρουσιαζόντων ὁμοιομορφίαν. Εἶνε βεβαίως ἀληθές ὅτι πᾶς φυσικὸς νόμος ἀνακαλύπτεται ἐπὶ τῇ βάσει ἀριθμοῦ τινος παρατηρήσεων. Ἐν τούτοις ἀριθμὸς τις παρατηρήσεων (ὅσονδήποτε μέγας ἀλλ' οὐχὶ ἄπειρος) δὲν θὰ ἤρκει διὰ νὰ προσδώσῃ τὴν λογικὴν μορφὴν νόμου εἰς οἷονδήποτε φυσικὸν νόμον. Ἀπλῶς θὰ καθίστα τὸν νόμον τοῦτον ὀλιγώτερον ἢ περισσότερον πιθανόν. Κατ' ἀναπόδραστον λογικὴν ἀνάγκην πρέπει νὰ γίνῃ δεκτόν, ὅτι ἡ λογικὴ ἰσχὺς τῶν φυσικῶν νόμων δὲν βασίζεται ἐπὶ τῆς ἐμπειρίας, ἀλλ' ἐπὶ τοῦ λογικοῦ ἐκείνου συνδέμου, ἐπὶ τῆς λογικῆς ἐκείνης ἐνότητος, τῆς ὁποίας τὰ κατὰ μέρος ἀντίστοιχα φυσικὰ φαινόμενα (διὰ τῆς παρατηρήσεως τῶν ὁποίων ἀνεκαλύφθησαν οἱ νόμοι) ἀποτελοῦν ἀπλῶς ἀντανάκλασιν ⁽¹⁾.

Ἐν συνόψει ἡ διαφορὰ μεταξὺ τῶν φυσικῶν καὶ τῶν οἰκονομικῶν νόμων συνίσταται εἰς τὸ ἑξῆς: τὰ φυσικὰ φαινόμενα παρουσιάζονται πάντοτε κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον (ὁμοιομόρφως) ἀσχέτως οἷα σ-δήποτε προϋποθέσεως ἀναγομένης εἰς τὸν λογικὸν σύνδεσμον ἀνθρωπίνων σκοπῶν καὶ τῶν πρὸς ἐπίτευξιν αὐτῶν καταλλήλων μέσων ἢ εἰς τὴν κρίσιν περὶ τῆς ὀρθότητος τῶν μέσων τούτων· ἡ δὲ λογικὴ ἰσχὺς τῶν φυσικῶν νόμων βασίζεται ἐπὶ τῆς λογικῆς ἐκείνης ἐνότητος, τῆς ὁποίας τὰ κατὰ μέρος ἀντίστοιχα φυσικὰ φαινόμενα ἀπο-

(1) Ὡς Husserl, *Logische Untersuchungen*, Halle, a.d.S., 1928, τόμος 1^{ος} σελ. 227--257 καὶ τόμος 2^{ος} σελ. 77--136. Ὡς ἐπίσης Rickert, *Die Grenzen der naturwissenschaftlichen Begriffsbildung*, Tübingen, 1929, σελ. 673--696.

τελοῦν ἀπλῶς ἀντανάκλασιν· τούναντίον τὰ οἰκονομικὰ φαινόμενα παρουσιάζονται πάντοτε κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον (ὁμοιομόρφως) μόνον ὑπὸ τὴν προϋπόθεσιν, ὅτι ἢ πρὸς τὴν ἱκανοποίησιν ἀναγκῶν κατευθυνομένη ὁμαδική δρασίς τῶν ἀνθρώπων θέλει λάβῃ χώραν ἐπὶ τῇ βάσει τῆς οἰκονομικῆς ἀρχῆς τῆς ἐπιτεύξεως δεδομένου ἀποτελέσματος διὰ τῆς ἐλαχίστης δυνατῆς προσπάθειας· κατὰ συνέπειαν ἡ λογικὴ ἰσχὺς τῶν οἰκονομικῶν νόμων ἐξαρτᾶται ἐν τελευταία ἀναλύσει ἀπὸ τὴν ὀρθότητά τῆς ἀρχῆς ταύτης, ἢ πρὸς τὴν ὁποίαν συμμόρφωσις ἀποτελεῖ τὴν προϋπόθεσιν τῆς ὁμοιομόρφου ἐμφανίσεως τῶν οἰκονομικῶν φαινομένων.
